

Zdeňka Králíčková*

Czeskie prawo rodzinne: powrót do europejskiej tradycji prawnej^{/**}**

Keywords: Czech family law

Summary

It is commonly known that family law in each country is based on tradition, culture, religion and that it reflects the society in each country. It is certain that anywhere in the world family law cannot be changed, so as to say, over night and at all costs, and even less so by the experimental institutions. However, after the second world war, due to works of Czechoslovak-Polish Commission, a lot of changes occurred in Czech Family Law. Some of them were positive, some negative: Czech family law was designed according to the Soviet model.

Of course, the key changes in the Czech legal order – and in family law – have already occurred and had to occur immediately after the year of 1989, especially in the light of human rights standards in Europe. Despite radical changes in the countries of the disintegrated Soviet Union and countries of its political influence, the Czech lawmakers have been hesitating from day to day with recodification of family law within new Civil Code. The result of the development after the year 1989 is a bleak provisional situation. At present family law is included in the draft of Civil Code, which is now discussed in the parliament. The Czech family law is returning to European legal tradition.

* Autorka jest docentem w Katedrze Prawa Cywilnego Wydziału Prawa Uniwersytetu Masaryka w Brnie.

^{**/**} Artykuł powstał w ramach grantu „Vývoj soukromého práva na území České republiky”, przyznanej przez Agencję Grantową Republiki Czeskiej nr č. P408/10/0363.

Przełożył Michał Kozieł.

Wstęp

Prawo rodzinne jest uważane za dziedzinę, która w najmniejszym stopniu ulega zmianom politycznym, społecznym i ekonomicznym, zwłaszcza dzięki tradycji, na której było przez stulecia budowane.

Jak w tej kwestii kształtuje się sytuacja w Republice Czeskiej?

Współczesne czeskie prawo rodzinne przeżywa dynamiczny rozwój, aczkolwiek najważniejszych zmian jakościowych można oczekiwać dopiero w związku ze zbliżającą się rekodyfikacją prawa cywilnego. W duchu powrotu do naturalnych zasad prawnych i doktryny prawa natury, do tradycji zakotwiczonych w kulturze żydowsko-chrześcijańskiej i w świetle koncepcji praw człowieka – można oczekiwać przełomowych zmian. Istnieje wiele powodów, by wyjaśnić, dlaczego tak się dzieje.

Czeski porządek prawny, podobnie zresztą jak porządki prawne pozostałych państw postsocjalistycznych, stworzony po drugiej wojnie światowej według modelu radzieckiego, znajduje się wciąż w okresie przejściowym, w kryzysie¹. Euforia z początku lat 90., która miała miejsce po wydarzeniach listopadowych, dostarczała czeskiemu ustawodawcy niewątpliwie wystarczającej przestrzeni, aby rekodyfikować kodeks cywilny i rodzinny. Niestety, ta okazja nie została w pełni wykorzystana². Wręcz przeciwnie, kluczowe kodeksy wiele razy były tylko częściowo zmieniane, bez szerszej koncepcji³, często na podstawie po-

¹ Jeżeli chodzi o problematykę rozwoju prawa w państwach postsocjalistycznych – patrz materiały z konferencji w Pradze z 1998 r., zorganizowanej przez Międzynarodowe Stowarzyszenie Prawa Rodzinnego (*International Society of Family Law, ISFL*), zwłaszcza referat wstępny J. F. Haderka, *Základní rysy právní úpravy rodinného práva v posttotalitních státech střední a východní Evropy*, „Právní praxe” 1999, nr 2–3, s. 71–93. Ogólne spojrzenie na postsocjalistyczne prawo rodzinne zawiera praca: M. Mladenović, M. Janjić-Komar, Ch. Jessel-Holst, *The Family in Post-Socialist Countries*, [w:] *International Encyclopedia of Comparative Law*, vol. IV, chapter 10, Tübingen 1998, s. 3–151.

² Niektóre kwestie dotyczące czeskiego prawa rodzinnego porusza J. F. Haderka, *The Czech Republic – New Problems and Old Worries*, [w:] *International Survey of Family Law 1994*, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague–Boston–London 1996, s. 181–197; J. F. Haderka, *A Half-Hearted Family Law Reform of 1998*, [w:] *International Survey of Family Law 2000*, Jordan Publishing Limited, Bristol 2000, s. 119–130. Por. także: Z. Králíčková, *České rodinné právo po vstupu do Evropské unie*, „Právní rozhledy” 2005, nr 21, s. 769–774; eadem, *Czech Family Law: the Right Time for Re-codification*, [w:] *International Survey of Family Law 2009*, red. B. Atkins, Jordan Publishing, Bristol 2009, s. 157–173.

Jeżeli chodzi o problemy czeskiego prawa procesowego, które ma duże znaczenie dla stosowania instytucji prawa rodzinnego, por. A. Winterová, *Kritické poznámky k několika posledním novelám občanského soudního řádu*, „Právní praxe” 1998, nr 6, s. 330–341.

³ W latach dziewięćdziesiątych kodeks cywilny był nowelizowany ogółem 16 razy, kodeks postępowania cywilnego 24 razy (w tym 2 razy orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego Republiki Czeskiej), ustawa o rodzinie 4 razy (włącznie z jednym orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego RC). Nowelizacje

selskiej (a nie rządowej) inicjatywy ustawodawczej⁴. Wszystko to razem wzięte utrudniało stosowanie prawa w praktyce i zakłócało poczucie (świadomość) prawne obywateli⁵. Republika Czeska nie miała takiego przywileju, jaki przypadł w udziale wschodnim Niemcom⁶, gdzie w stosunkowo krótkim czasie, dzięki zjednoczeniu z Republiką Federalną Niemiec, zastąpiono prawo komunistyczne prawem tradycyjnym. Republika Czeska także, co trzeba podkreślić i ocenić, nie dystansowała się od powojennego rozwoju porządku prawnego, jak uczyniło to wiele innych państw dawnego Związku Radzieckiego⁷, włącznie z Federacją Rosyjską⁸, budując swoje prawo na konsekwentnej dyskontynuacji w stosunku do prawa komunistycznego. Trzeba także dodać, że Republika Czeska jest (niestety słusznie) zaliczana do tej grupy państw, w której wielu prawników nadal adoruje stary kodeks rodzinny, tworzony na fundamentach modelu radzieckiego. Niemniej jednak większość wzywa do powrotu do tradycyjnych instytucji prawa cywilnego (w tym rodzinnego), które jako składnik europejskiej kultury prawnej nie zostały mimo upływu 40. lat komunizmu zapomniane⁹.

– często tzw. niekonceptyjne, pośrednie, były uchwalane w pośpiechu i komplikują stan naszego ustawodawstwa do dziś.

⁴ Jeżeli chodzi o kwestię wpływu poselskich inicjatyw ustawodawczych na obecny stan czeskiego prawa, patrz: F. Zoulík, *Úvaha o naší současné legislativě*, [w:] *Ve službách práva. Sborník příspěvků k 10. výročí založení pobočky nakladatelství C. H. Beck v Praze*, Praha 2003, s. 1 i nast.

⁵ Na ten temat więcej w: V. Cepl, *Bottlenecks in the Transformation of Eastern Europe*. *Journal of Law and Policy*, Washington University 2000, vol. 4, s. 23 i nast.

⁶ Por. S. Patti, *Cento anni del codice civile tedesco: Il diritto di famiglia*, Riv. Dir. Civ., 1997, I, s. 677, a także: M. A. Glendon, M. W. Gordon, Ch. Osakwe, *The Rise and Fall of the Socialist Legal Traditions*, [w:] *Comparative Legal Traditions*, wyd. II, American Casebook Series, West Publishing Co., St. Paul, Minnesota 1994, s. 435.

⁷ Więcej na temat badań komparystycznych O. Khazova, *Family Law in the Former Soviet Union: More Differences or More in Common*, [w:] *Convergence and Divergence of Family Law in Europe*, red. M. Antokolskaia, Intersentia, Antwerpen–Oxford/Amsterdam 2007, s. 97–117. Jeśli chodzi o Litwę por. np. A. Bilinski, *Lettland*, [w:] Bergmann-Ferid, *Das Internationale Ehe-Kindschaftsrecht*, 1996, cytat wg J. F. Haderka, *Základní rysy právní úpravy rodinného práva v posttotalitních státech střední a východní Evropy...*, s. 89–90. Autor stwierdza, że parlament litewski uznał radzieckie prawo komunistyczne za „niezgodne z konstytucją“ i przywrócił porządek prawny istniejący przed okupacją Litwy przez Związek Radziecki. Jeżeli chodzi o prawo cywilne i rodzinne, chodziło o kodeks cywilny z roku 1937.

⁸ Jeżeli chodzi o Federację Rosyjską por. M. Antokolskaia, *Nové ruské rodinné právo*, „Právní Praxe“ 1999, nr 2–3, s. 141–147.

⁹ *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*, red. M. Bobek, P. Molek, V. Šimíček, Brno 2009, *passim*.

I. Tło historyczne

1. Epoka tradycyjnych instytucji (ABGB)

Republika Czesosłowacka powstała 28.10.1918 r. jako sukcesor c.k. monarchii. Jeśli chodzi o porządek prawny, tzw. normę recepcyjną (ustawa z dnia 28 października 1918, nr 11/1918 Sb. z. a n., o założeniu samodzielnego państwa czecosłowackiego), zostało przejęte dotychczasowe prawo monarchii¹⁰. Na terenie obecnej Republiki Czeskiej stosunki małżeńskie i rodzinne były uregulowane Powszechnym kodeksem obywatelskim (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch, ABGB, 1811). Na terenie Republiki Słowackiej obowiązywało wówczas prawo węgierskie, w większości oparte na normach prawa zwyczajowego. Nowo powstałemu państwu towarzyszył więc dualizm prawny w dziedzinie prawa cywilnego.

Interesujące jest to, że w społeczeństwie czeskim przetrwała do czasów dzisiejszych świadomość niektórych tradycyjnych instytucji prawa cywilnego, zawartych w ABGB. Dotyczy to zwłaszcza umów przedślubnych, wspólnych testamentów małżonków, spadku, ochrony przeżywającego małżonka, często także możliwości przysposobienia osoby pełnoletniej itp. Chodzi więc o te instytucje, które w wielu krajach nieprzerwanie, naturalnym rozwojem, zachowały się do dziś. Świadczy to o ich ponadczasowości i o możliwości wykorzystania również w dzisiejszych czasach.

Tak zwana Konstytucja pierwszej republiki (ustawa z dnia 29 lutego 1920, nr 121/1920 Sb. z.) reprezentuje ponadczasowe dzieło demokratycznego ustawodawcy czecosłowackiego, ponieważ zostało w niej jasno unormowane, iż przywileje związane z płcią (między innymi) są niedopuszczalne (por. § 106 ust. 1, nazwany trafnie słowem *równouprawnienie*). Tym sposobem została zakończona przez wieki trwająca konstytucyjnie uprzywilejowana pozycja mężczyzny jako głowy rodziny w prawie małżeńskim i rodzinnym, aczkolwiek ABGB stanowił inaczej (por. § 91)¹¹. Dodajmy, że Konstytucja przyznała *expressis verbis* ochronę małżeństwu, rodzinie i macierzyństwu (por. § 126).

Wkrótce po uchwaleniu Konstytucji nowo powstałego państwa, oznaczającej dla prawa rodzinnego wyraźny impuls, doszło do przyjęcia stosunkowo rewolucyjnej regulacji stosunków małżeńskich przez tzw. *nowelę małżeńską* (ustawa nr 320/1919 Sb. z. a n., którą zmieniono przepisy prawa cywilnego o formie zawarcia umowy małżeńskiej, o separacji i przeszkodach małżeń-

¹⁰ Więcej na ten temat: R. Veselá, *Vývoj rodinného práva do roku 1938*, Masarykova univerzita, Brno 1993.

¹¹ Tekst brzmiał: *Mężczyzna jest głową rodziny. W związku z tym jemu przysługuje przede wszystkim prawo do kierowania domem; ma jednak także obowiązek zapewnić żonie godne wyżywienie według swego majątku i reprezentować ją we wszystkich sytuacjach.*

skich)¹². W późniejszym czasie przeprowadzono reformę przysposobienia (ustawa nr 56/1928 Sb. z. a n.), obowiązku alimentacyjnego (por. ustawa nr 4/1931 Sb. z. a n., o ochronie osób uprawnionych do żądania spełnienia obowiązku alimentacyjnego), a także uchwalono normy ochraniające dzieci (ustawa nr 256/1921 Sb. z. a n., o ochronie dzieci podlegających opiece i dzieci nieślubnych). Zamiarem ustawodawcy czechosłowackiego było przede wszystkim stopniowe zmniejszanie różnic między przepisami obowiązującymi na ziemiach czeskich i na Słowacji w tak kluczowych dziedzinach, jakimi są stosunki małżeńskie i rodzinne.

Dodajmy, że w ramach pierwszej Republiki Czechosłowackiej nie doszło do radykalnych zmian prawa rodzinnego opartych na wypracowanej koncepcji. Nie doszło także do jego unifikacji. Do rządowego projektu nowego kodeksu cywilnego z 1937 r. (por. druk Senátu Národního shromáždění nr 425) nie została włączona problematyka prawa rodzinnego, mimo że podkomisja do spraw prawa rodzinnego opracowała stosowny projekt, który został w 1934 r. opublikowany. Powodów było kilka. W ówczesnej literaturze czeskiej z reguły podaje się, że głównym powodem były konflikty w wielu podkomisjach, zwłaszcza w sprawie formy zawarcia małżeństwa, jego ustania i małżeńskiego prawa majątkowego¹³. Słowackie źródła historyczne wskazują jednak na zupełnie inny aspekt sprawy. Reforma pojmowana jako unifikacja miała być bowiem zrealizowana przez rewizję ABGB albo raczej przez przystosowanie do odrębności prawa słowackiego. W praktyce oznaczało to, iż zamierzano wprowadzić austriackie prawo na Słowacji, a na to nie było zgody¹⁴.

Nie tylko próby kompleksowej reformy prawa rodzinnego, ale także próby stworzenia nowego, czechosłowackiego kodeksu cywilnego, zawiodły. Przyczynił się do tego także rozpoczynający się kryzys ekonomiczny i niekorzystny klimat polityczny zbliżający się wojny.

Dyktat monachijski i stworzenie po nim Protektoratu Czech i Moraw w 1939 r. przyniosły prawu rodzinnemu wiele negatywnych skutków. W *rozporządzeniu okupacyjnym Hitlera* powiedziano, że nadal są ważne dotychczasowe przepisy Republiki Czechosłowackiej, ale tylko do tego stopnia, o ile „nie są przeciwko znaczeniu ochrony przejętej przez Rzeszę Niemiecką”¹⁵. Prawo rodzin-

¹² W literaturze podaje się na dany temat, że tzw. ustawa rozwodowa, jak nazywano zwykle nowelę małżeńską, była wynikiem trudnego politycznie kompromisu. Więcej na ten temat: R. Veselá, *Vývoj rodinného práva do roku 1938...*, s. 11.

¹³ Por.: R. Veselá, *Vývoj kodifikace rodinného práva*, [w:] K. Schelle, *Vývoj právních kodifikací*, Masarykova univerzita, Brno 2004, s. 84 i nast., a także: M. Kadlecová, K. Schelle, R. Veselá, E. Vlček, *Dějiny českého soukromého práva*, A. Čeněk, Plzeň 2007, s. 142 i nast.; por. także: R. Veselá i in., *Rodina a rodinné právo: historie, současnost, perspektivy*, Eurolex Bohemia, Praha 2003, s. 68 i nast.

¹⁴ Więcej: Š. Luby, *Slovenské všeobecné súkromné právo*, Právnická jednota, Bratislava 1941, s. 90.

¹⁵ Por. V. Vaněček, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, wyd. 3, Orbis, Praha 1975, s. 465.

ne podczas drugiej wojny światowej było więc nadal normowane przez ABGB i inne ustawy pochodzące z czasów niepodległej Czechosłowacji, a przede wszystkim przez wzmiankowaną wyżej nowelę małżeńską. Zostało jednak uzupełnione przepisami rasowymi o zakazie ślubu z Żydami oraz innymi zakazami i nakazami, które wzorowane były na ustawach norymberskich. W życie weszły także przepisy wprowadzające ważne ograniczenia prawa własności, wolności kontraktowej i prawa spadkowego¹⁶.

Trzeba zaznaczyć, że na terenie Protektoratu istniały z punktu widzenia ówczesnej ideologii niemieckiej trzy grupy obywateli: niemieccy obywatele Rzeszy podlegający władzy Rzeszy, wyłącznej jurysdykcji sądów niemieckich i prawu obowiązującemu na terenie, z którego dani obywatele pochodzili (niemieckiego, austriackiego i sudeckiego), dalej obywatele Protektoratu i w końcu ci, których obowiązywały przepisy rasowe pozbawiające ich praw obywatelskich¹⁷. Podstawę do ustawodawstwa rasowego stanowiły *ustawy norymberskie* z 15 września 1935 r., przede wszystkim ustawa o ochronie krwi niemieckiej i czci niemieckiej, która zabraniała zawierania ślubów między Żydami i obywatelami „krewi niemieckiej i gatunkowo pokrewnej”¹⁸. Zakaz zawarcia małżeństwa pomiędzy obywatelami Protektoratu i osobami pochodzenia żydowskiego regulowało *rozporządzenie rządu Protektoratu* nr 85 Sb. z. a n. z 7 marca 1942 r. o *Żydach i mieszańcach żydowskich*¹⁹. Jeśli zaś chodzi o sferę majątkową w czasie władzy nazistowskiej, trzeba wspomnieć przede wszystkim o *rozporządzeniu protektora* z 21 czerwca 1939 r., na podstawie którego doszło do tzw. *aryzacji majątku żydowskiego*²⁰. Prawo w Protektoracie można charakteryzować za pomocą dwu głównych cech: przystosowywanie prawa Protektoratu do prawa Rzeszy i stworzenie podstaw prawnych do nieograniczonego wyzysku ludności Protektoratu²¹.

Na początku szeregu postanowień prawnych po *wyzwoleniu*, mających za cel usunięcie majątkowego bezprawia popełnionego przez system nazistowski był *dekret prezydenta republiki* nr 5 Sb. z. a n. z dnia 19 maja 1945 r. o *nieważności niektórych czynności majątkowo-prawnych z czasów okupacji i o narodowym zarządzaniu dóbr majątkowych Niemców, Węgrów, zdrajców, kolaborantów i niektórych organizacji i ośrodków*²². Dodajmy tylko, że także po drugiej wojnie

¹⁶ Więcej: E. Vlček, P. Mates, K. Schelle, *Československé dějiny státu a práva (1918–1960)*, Brno 1988, s. 137.

¹⁷ Więcej na ten temat w: K. Malý, *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, wyd. 2, Linde, Praha 1999, s. 386 i nast.

¹⁸ Ibidem, s. 389.

¹⁹ Ibidem, s. 390.

²⁰ Ibidem, s. 391.

²¹ Patrz także E. Vlček, P. Mates, K. Schelle, *Československé dějiny státu a práva (1918–1960)*..., s. 138.

²² Jeśli chodzi o tekst ustawy i jego wykładnię patrz: V. Knapp, J. Hromada, *Národní správa a vrácení majetku z národní správy*, Linhart, Praha 1946.

światowej na terenie ówczesnej Republiki Czechosłowackiej przetrwał stosunkowo długo dualizm prawny, zróżnicowany stan prawny obowiązywał bowiem do końca 1949 r.²³

2. Epoka prawa socjalistycznego i instytucji totalitarnych

Po przewrocie komunistycznym w 1948 r. nastąpiło uchwalenie nowej Konstytucji (nazwanej „Konstytucją 9 maja”, por. ustawa konstytucyjna z dnia 9 maja 1948 nr 150/1948 Sb., Konstytucja Republiki Czechosłowackiej) oraz wielu dalszych ustaw i kodeksów, na których treść wpłynął eksperyment radziecki²⁴. W literaturze zagranicznej w związku z tym panował pogląd, że kultura prawna w państwach satelickich ZSRR była systematycznie wulgaryzowana i bastardyzowana, a końcowym efektem tego procesu stawała się komunistyczna kodyfikacja²⁵. Ta z kolei była definiowana jako prawo *sui genesis*²⁶, jako tymczasowe zjawisko, które zaniknie, gdy tylko spełni swój społeczny, ekonomiczny i polityczny cel²⁷. Podział prawa na prawo prywatne i prawo publiczne został całkowicie usunięty, a termin *prywatne* był tabu z czysto politycznych powodów, ponieważ w pełni rozwinięto myśl, że „w państwie bolszewickim nie istnieją rzeczy prywatne”²⁸.

Jeżeli chodzi o prawo rodzinne, ówczesna Czechosłowacka Republika Socjalistyczna, podobnie jak wiele innych państw ówczesnego bloku radzieckiego – jak już napisałam na wstępie – przekształciła je według modelu radzieckiego²⁹. Dla prawa rodzinnego charakterystyczne było to, że pojmowano je jako

²³ Do poszczególnych instytucji prawa rodzinnego patrz: F. Rouček, J. Sedláček, *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a podkarpatské Rusi*, Linhart, Praha 1935, zwłaszcza część pierwsza. Dalej patrz: V. Fajnor, A. Záturecký, *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a podkarpatské Rusi*, reprint książki z roku 1935, Heuréka, Bratislava 1998.

²⁴ Więcej na ten temat w: V. I. Serebrovskij, G. M. Svěrdlov, *Tři studie o sovětském rodinném právu*, Orbis, Praha b.d.; dalej patrz: Š. Luby, *Prawo rodzinne ZSRR*, „Právny obzor” 1948, nr 9–10, s. 312–366.

²⁵ Por.: M. A. Glendon, M. W. Gordon, Ch. Osakwe, *The Rise and Fall of the Socialist Legal Traditions...*, s. 343.

²⁶ Jeżeli chodzi o problematykę dotyczącą ogólnej niepodległości prawa komunistycznego, por. R. David, *Les grands systemes de droit contemporains*, Paris 1978.

²⁷ Por.: M. A. Glendon, M. W. Gordon, Ch. Osakwe, *The Rise and Fall of the Socialist Legal Traditions...*, s. 396–397.

²⁸ Cyt. z: K. Eliáš, *K některým rysům soukromého práva*, „Ad notam” 2001, nr 2, s. 25.

²⁹ Kwestie dotyczące rozwoju i podstaw prawa socjalistycznego, włącznie z prawem czechosłowackim, porusza Rodolfo Sacca, *O některých otázkách základu občanského práva socialistických zemí*, „Právník” 1969, s. 801 i nast., w czeskim tłumaczeniu Otto Kunza. Autor stwierdza, że ze wszystkich ustawodawstw cywilnych obowiązujących w państwach socjalistycznych najbardziej odchyliło się od tradycji prawa rzymskiego ustawodawstwo radzieckie i czechosłowackie. Można dodać, że właśnie ten fakt bardzo utrudnia proces transformacji prawa cywilnego u nas w czasach obecnych.

Więcej na ten temat zawierają wnioski Jána Lazára, z których wynika, że czechosłowacka regulacja prawa cywilnego odznaczała się niezwykłym i ze względu na stosunki przed rokiem 1989 nieodpowied-

stosunkowo samodzielną gałąź porządku prawnego; powodem tego była sztucznie przeprowadzona atomizacja systemu prawnego³⁰. Radziecka koncepcja prowadziła do lekceważenia stosunków majątkowych w rodzinie, a następnie do wydzielenia regulacji prawnej stosunków dotyczących osób z kodeksów cywilnych i tworzenia samodzielnych kodeksów prawa rodzinnego. Tak doszło do powstania *ustawy o prawie rodzinnym* (ustawa nr 265/1949 Sb.) i później do obecnie obowiązującej *ustawy o rodzinie* (ustawa nr 94/1963 Sb.)³¹. Przypomnijmy w związku z tym *czechosłowacko-polską komisję prawniczą*³², która oprócz kodeksu rodzinnego próbowała również opracować *kodeks cywilny* (por. ustawa nr 141/1950 Sb.), zastąpiony następnie *kodeksem cywilnym* z początku lat sześćdziesiątych (patrz ustawa nr 40/1964 Sb. z.). Warto jednak odnotować, że obydwa późniejsze kodeksy były znacznie bardziej nasycone ideologią niż ustawy cywilne z lat 50.

Nowa koncepcja prawa rodzinnego doprowadziła do tego, że regulacja prawa majątkowego małżonków nie była wystarczająca³³, a regulacji ochrony majątku niepełnoletniego dziecka nie było w ogóle w ustawie. Z prawa spadkowego stopniowo zniknęła ochrona żyjącego małżonka za pośrednictwem instytucji wspólnego testamentu małżonków oraz spadkobierców koniecznych lub przynajmniej ochrony osoby uprawnionej do przeniesienia prawa własności do rzeczy tworzących zwykle wyposażenie domu. Zasada autonomii woli i wolności kontraktowej³⁴ została niemal całkowicie stłumiona, co stwarza problemy po dzień dzisiejszy, zwłaszcza w dziedzinie prawa majątkowego małżonków i prawa wspólnego najmu mieszkania przez małżonków.

nim oraz niedogodnym systemem całościowego uporządkowania stosunków majątkowych i osobistych w społeczeństwie, zawartym w pięciu oddzielnych kodeksach. Patrz badanie na temat: *Aktuálna úvaha o optimálnej koncepcii súkromnoprávneho kodexu*, [w:] *Pocta A. Kandovi k 75. narodeninám*, red. L. Ostrá, Plzeň, A. Čeněk 2005, s. 45–56.

³⁰ J. Blažke, *Ideové základy nového rodinného práva*, „Právník” 1950, nr 1, s. 8–11 oraz J. Andrlík, J. Blažke, A. Kafka i in., *Komentář k zákonu o právu rodinném*, Orbis, Praha 1954; J. Macur, *Občanské právo procesní v systému práva*, Brno 1975.

³¹ R. Veselá, *Vývoj rodinného práva v letech 1945–1989*, [w:] *Vývoj práva v Československu v letech 1945–1989*, red. K. Malý, L. Soukup, Univerzita Karlova, Praha 2006, s. 888 i nast. oraz J. Dvořák, *Vývoj občanského práva*, tamże, s. 472 i nast.

³² K. Petrželka, *Perspektivy spolupráce československých a polských právníků*, „Právník” 1949, nr 2, s. 56–60.

³³ Jeżeli chodzi o krytykę koncepcji wspólności ustawowej małżonków por. Z. Králíčková, *Několik poznámek k institutu bezpodílového spoluvlastnictví manželů jako základu manželského majetkového práva*, „Časopis pro právní vědu a praxi”, Masarykova universita, Brno 1994, nr 3, s. 87–97; eadem, *Manželské majetkové právo. Úvahy de lege ferenda*, „Časopis pro právní vědu a praxi”, Masarykova universita, Brno 1995, nr 1, s. 120–127.

³⁴ Już w 1968 r. V. Čížková w swych rozważaniach *de lege ferenda* pisała o konieczności przyznania pierwszeństwa dyspozycyjnym normom małżeńskiego prawa majątkowego (jako podstawowej regulacji), natomiast jako *iuris cogentis* powinno być uregulowane tylko to, co jest z natury na tyle ważne, że nie można dopuścić innej alternatywy. Patrz V. Čížková, *Právní následky uzavření manželství v oblasti majetkových vztahů upravených československým občanským právem*, Praha, „Acta universitatis carolinae”, Iuridica, nr 4, 1968, s. 82–83.

Prawo komunistyczne eliminowało także wpływ Kościoła na małżeństwo. Eliminowano wyznaniową formę zawarcia małżeństwa³⁵. Konsekwencje możemy zauważyć również dzisiaj, kiedy przyglądamy się toczącej walce o zachowanie ślubu kościelnego, ponownie wprowadzonego w 1992 r., walce toczony w ramach przygotowań do uchwalenia nowego kodeksu cywilnego.

Wiele krytycznych słów powiedziano na temat komunistycznego prawa rodzinnego w politycznie swobodnej atmosferze Praskiej Wiosny 1968 r.³⁶ Mimo to „normalizacja” polityczna zupełnie zagłuszyła nadzieję na odrodzenie tradycyjnych instytucji i doktryny prawnej.

3. Epoka zmian politycznych, ekonomicznych, społecznych i prawnych

Wraz z upadkiem komunizmu następował również stopniowy upadek prawa komunistycznego³⁷. Współczesną sytuację jednak niełatwo zanalizować. Prawdą jest, że po 1989 r. doszło w ówczesnej Czeskiej i Słowackiej Republice Federalcyjnej do znaczących zmian, przede wszystkim w zakresie prawa konstytucyjnego. Jednak jeżeli chodzi o prawo cywilne i rodzinne, doszło tylko do wielu nowelizacji. Wynikiem jest niekorzystny stan przejściowy, który w zagranicznej literaturze prawniczej został określony jako stan na pograniczu dwóch przeciwstawnych tendencji: dośrodkowej, która dąży do utrzymania komunistycznego prawa rodzinnego, i odśrodkowej – skierowanej do tradycyjnych regulacji prawnych³⁸. Nie można jednak twierdzić, że ta sytuacja prowadziła do stworzenia

³⁵ Myśl ta, doprowadzona do ostateczności, prowadziła aż do skazywania duchownych, którzy udzielali ślubu.

³⁶ Z bogatej literatury lat sześćdziesiątych i początku lat siedemdziesiątych XX w. patrz: A. Kanda, *Co s občanským zákoníkem? (K současné úpravě občanskoprávních vztahů)*, „Právník” 1968, s. 683 i nast.; J. Fiala, J. Švestka, *Občanské právo a jeho postavení v systému československého práva*, „Právník” 1969, s. 945 i nast.; idem, *Úvaha nad teoretickým systémem československého občanského práva*, „Právník” 1970, s. 77; J. Glos, *Vigilie nad právem rodinným*, „Právník” 1969, s. 230 i nast.; idem, *K vnitřní souladnosti právního řádu*, „Právník” 1969, s. 711 i nast.; idem, *O rodinném právu nekonvenčně*, „Právník” 1970, nr 7, s. 583 i nast.; idem, *O vypořádání spoluvlastnictví, zejména bezpodílového*, „Právník” 1971, s. 593 i nast.; idem, *Zákon o rodině pod drobnohledem*, „Právník” 1970, s. 1094 i nast.; idem, *Lze rodinné právo zdokonalit*, „Právník” 1971, s. 291 i nast.; dalej K. Plank, O. Planková, *Několko úvah o potrebe legislativnych úprav v občianskom a rodinnom prave*, „Právny obzor” 1968, s. 773 i nast.; A. Wágner, *Nad súčasnou úpravou majetkových vztahů mezi manžely*, „Právník” 1970, nr 9.

Ze starszej literatury patrz: O. Reis, *Komplexní řešení otázek souvisejících s rozvodem manželství*, „Právník” 1964, nr 2, s. 831 i nast.; J. Steiner, *Problematika společného majetku manželů podle osnovy občanského zákoníku*, „Právny obzor” 1963, nr 2.

³⁷ V. Knapp, *Il Diritto Comparato e il Crollo del Comunismo*, „Rivista di diritto civile” 1996, s. 529 i nast.

³⁸ M. A. Glendon, M. W. Gordon, Ch. Osakwe, *The Rise and Fall of the Socialist Legal Traditions...*, s. 436.

nowego „postsocjalistycznego” lub „postkomunistycznego” prawa³⁹. W związku z potrzebą rekodyfikacji kodeksu cywilnego w literaturze czeskiej było opisywane zjawisko nazwane jako „skansen radzieckiego pojmowania prawa”⁴⁰.

4. Podział Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej – państwo następcze Republika Czeska i norma recepcyjna

Po podziale Czeskiej i Słowackiej Republiki Federacyjnej, 1 stycznia 1993 r. powstały dwa samodzielne państwa – Republika Czeska i Republika Słowacka.

Tak zwaną normą recepcyjną (ustawa konstytucyjna nr 4/1993 Sb., o postanowieniach związanych ze zniknięciem Czechosłowackiej Republiki Federacyjnej) został w Republice Czeskiej przyjęty porządek prawny zlikwidowanej federacji, czyli przede wszystkim spadek w postaci komunistycznych kodeksów.

5. Epoka przekształceń

Dla Republiki Czeskiej, podobnie jak dla innych państw posttotalitarnych, okres po upadku komunizmu połączony był z próbami przekształcenia, właściwie zastąpienia prawa komunistycznego nowym prawem. Ogólnie można powiedzieć, że w Republice Czeskiej ma miejsce skomplikowany, powolny i bardzo bolesny proces. Na wiele kwestii nie patrzy się merytorycznie, ale politycznie, a właściwie legislacyjno-politycznie.

Jeśli chodzi o strony pozytywne rozwoju, trzeba wspomnieć, że ustawodawca czeski poświęcił wiele uwagi treściom prawa rodzinnego powiązanim z prawami człowieka, zwłaszcza w związku z przewidywanym i przygotowywanym wejściem Republiki Czeskiej do Unii Europejskiej. Przede wszystkim zostały przyjęte przepisy Rady Europy⁴¹ (*Council of Europe*) i dokumenty, które powstały na gruncie Konferencji Międzynarodowego Prawa Prywatnego w Hadze (*The Hague Conference of Private International Law*), aczkolwiek Czechosłowacja już wcześniej była członkiem Konferencji w Hadze. Umowy międzynarodowe przyczyniły się i nadal przyczyniają do powolnej jakościowej zmiany czeskiego prawa rodzinnego, do jego nowej interpretacji. Dodajmy, że w danej sprawie znaczącą rolę odegrało także orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

³⁹ Por. V. Knapp, *Il Diritto Comparato e il Crollo del Comunismo...*, s. 534.

⁴⁰ K. Eliáš, *Koncepcie nového občanského kodexu*, „Právní rádce” 2001, nr 8, s. 12.

⁴¹ J. F. Haderka, *Dopad norem Rady Evropy na moderní rodinné právo*, „Právní praxe” 1994, nr 9, s. 506 i nast., a także M. Requena, *Aktivita Rady Evropy v oblasti rodinného práva*, „Právní praxe” 1999, nr 2/3, s. 132 i nast.

i czeskiego Sądu Konstytucyjnego. W literaturze nazwano to zjawisko konstytucjonalizacją czeskiego prawa rodzinnego⁴².

Jeżeli chodzi o rozwój legislacyjny, charakterystyczne dla danego okresu jest dążenie do utworzenia jednolitego, wielkiego kodeksu cywilnego, czyli do reko-dyfikacji podstawowych źródeł prawa prywatnego⁴³.

W Republice Czeskiej od lat prowadzone są dyskusje o włączeniu regulacji prawnej stosunków rodzinnych o charakterze prywatnym do rekodyfikowanego kodeksu cywilnego. Nowa koncepcja ma wielu zwolenników, a jednocześnie wielu przeciwników.

Wiele wątpliwości budzi fakt, że współczesne prawo rodzinne reguluje nie tylko stosunki prywatne⁴⁴. Nie można zapominać o obecnych w prawie rodzinnym elementach o charakterze publicznoprawnym, o problematyce praw dziecka, o jego socjalnoprawnej ochronie, o generalnej możliwości interwencji organów państwowych w stosunki rodzinne, o możliwości odebrania dziecka rodzicom w przypadkach podanych w ustawie, o pośrednictwie organów państwowych podczas przysposobienia itp. W literaturze mówi się czasami o *publicyzacji* prawa rodzinnego⁴⁵. Jest to spowodowane także faktem, że prawo rodzinne reguluje podstawowe kwestie dotyczące osób przez normy o charakterze *iuris cogentis*. Chodzi tu zwłaszcza o normy dotyczące małżeństwa i rozvodu, związków partnerskich i ich unieważnienie na mocy decyzji sądu, o ustalenie i zaprzeczenie macierzyństwa i ojcostwa, o przysposobienie. Znaczna ilość niezmiennych ustanowień jest jednak w danych sprawach w pełni uzasadniona i sama w sobie nie czyni z prawa prywatnego prawa publicznego.

W literaturze występują również poglądy, które skłaniają się ku konieczności utrzymania samodzielnych regulacji prawnych stosunków rodzinnych⁴⁶. Trzeba nadmienić, że nawet w krajach posiadających tradycyjnie tzw. wielkie kodeksy

⁴² Więcej – patrz zasadnicze dzieło: P. Holländer, *Ústavněprávní argumentace. Ohlédnutí po deseti letech Ústavního soudu*, Linde, Praha 2003 i Z. Kühn, *Budování horizontálního konstitucionalismu: tři středoevropské strategie*, [w:] *Základní lidská práva v jednotlivých právních odvětvích. Grundrechte und einzelne Rechtsgebiete*, red. L. Tichý, Univerzita Karlova, Praha 2006, s. 93–104.

⁴³ K. Eliáš, M. Zuklínová, *Principy a východiska nového kodexu soukromého práva*, Linde, Praha 2001 i J. Švestka, L. Kopáč, M. Knappová, V. Knapp, *K aktuální otázce kodifikace soukromoprávních rodinných vztahů*, „Právní rozhledy” 1995, nr 9, s. 345 i nast.

⁴⁴ W. Miller, *Zur Diskussion um die systematische Einordnung des Familienrechts*, Teil I, „*Rabels Zeitschrift*” 1973, s. 533. Por.: R. Dingwall, J. Eekelaar, *Families and the State: An Historical Perspective in the Public Regulation on Private Conduct*, „*Law and Policy*” 1988, vol. 10, s. 341. W kwestii dychotomii między prawem publicznym a prywatnym patrz: J. Eekelaar, *What is „Critical“ Family Law?*, „*The Law Quarterly Review*” 1989, vol. 105, s. 248 i nast.

⁴⁵ W związku z tym został wyrażony pogląd, że „oprócz norm prawa publicznego nie można np. kodyfikować prawa rodzinnego. Chodzi bardziej o problem stosowności i stopnia”. Patrz: K. Eliáš, *K reko-dyfikaci našeho soukromého práva*, „Právní rozhledy” 2000, nr 8, s. 329.

⁴⁶ Do wyżej wymienionych kwestii por. M. Hrušáková, *Nad návrhem rodinněprávní novely občanského zákoníku*, „Právní rozhledy” 1996, nr 2, s. 45 i nast.

cywilne nie wszystko z tej materii regulowane jest w tych źródłach prawa. Niektóre stosunki i kwestie z powodu swego szczególnego, częściowo publiczno-prawnego charakteru uregulowane są odrębnymi ustawami. Niektórzy autorzy mówią w związku z tym o kryzysie kodeksów cywilnych, o ich dekodyfikacji⁴⁷, o potrzebie przemiany prawa rodzinnego w krajach europejskich⁴⁸ i o europejskim prawie rodzinnym⁴⁹.

Mimo poglądów osób niezadowolonych z tej koncepcji i orientacji ideowej nowego czeskiego kodeksu cywilnego, można powiedzieć, że prace nad rekodyfikacją kodeksu cywilnego są obecnie kontynuowane, a właściwie są na ukończeniu. Dla czołowych twórców projektu jest satysfakcjonujący fakt, iż koncepcja nowego prawa cywilnego, włącznie z prawem rodzinnym, jest bardzo pozytywnie oceniana także przez znaczących przedstawicieli słowackiej cywilistyki⁵⁰.

Włączenie czeskiego prawa rodzinnego do kodeksu cywilnego zostało wstępnie postanowione już w 2001 r., gdy Ministerstwo Sprawiedliwości przystąpiło do prac nad nową ustawą. W 2005 r. projekt kodeksu został opublikowany i poddany publicznej dyskusji. W miesiącach letnich 2008 r. opublikowano nową wersję, powstałą w wyniku wcześniejszych konsultacji. Pod koniec tego roku projekt został skierowany do prac legislacyjnych w ramach rządu. Powołano wówczas zespół profesjonalistów, którzy oceniali projekt. Po wielu dyskusjach ostatecznie projekt trafił do parlamentu (V kadencja, druk parlamentarny nr 835). Kryzys polityczny i wynikłe zeń zmiany rządu spowodowały pewne spowolnienie prac, ale projekt został już uchwalony w drugim czytaniu. Chociaż problemy prawa cywilnego nie należą do najważniejszych spornych kwestii politycznych, nie doszło do uchwalenia kodeksu przed wyborami parlamentarnymi 28-29 maja 2010 r. Prace będą wznowione w nowo wybranym parlamencie.

⁴⁷ S. Patti, *Diritto Privato. Introduzione. La Famiglia. Le successioni*, Giuffrè Editore, Milano 1999, s. 44.

⁴⁸ M. A. Glendon, *The Transformation of Family Law: State, Law and the Family in the United States and Western Europe*, The University of Chicago Press, Chicago 1989, przede wszystkim część *State, Law, and Family*, s. 291.

⁴⁹ D. Martiny, *Europäisches Familienrecht – Utopie oder Notwendigkeit?*, „*Rabels Zeitschrift*” 1995, nr 3–4, s. 419 i nast., a także: D. Martiny, *Is Unification of Family Law Feasible or Even Desirable?*, [w:] *Towards a European Civil Code*, red. A. Hartkamp, sec. ed., Kluwer Law International, The Hague, London, Boston 1998, s. 151 i nast.; K. Boele-Woelki, *Cesta k evropskému rodinnému právu*, „*Právní praxe*” 1999, nr 2/3, s. 125–126 i dalej tamże literaturę w przypisie 39. W literaturze jednak można napotkać pogląd, iż transformacja prawa rodzinnego nie była w pełni osiągnięta nigdzie na świecie za pomocą „siły tradycyjnych instytucji” i ze sceptycyzmem patrzy się na próby tworzenia europejskiego prawa rodzinnego. Więcej na ten temat patrz: A. G. Chloros, *The reform of family law in Europe*, Kluwer–Deventer–Holland, Boston–London–Frankfurt 1978, przedmowa, s. vii.

⁵⁰ Można nawet stwierdzić, że także dla słowackich ustawodawców staje się stopniowo istotną inspiracją. *Návrh legislatívneho zámeru kodifikácie súkromného práva*, red. J. Lazár, Bratislava 2008.

Kodeks jest podzielony na cztery księgi: część ogólną, prawo rodzinne, bezwzględne prawa majątkowe, względne prawa majątkowe (zobowiązania) i liczy łącznie 2936 artykułów⁵¹. Główni twórcy kodeksu, profesorowie K. Eliáš i M. Zuklínová, starali się oprzeć nową kodyfikację na szacunku do tradycji i podstawowych praw naturalnych jednostki ludzkiej. Projekt zapewnia prawu rodzinnemu należne miejsce w systemie prawa cywilnego. Musi ono być traktowane jako wartość podlegająca ochronie i dlatego w systematycznym układzie umieszczony został bezpośrednio po części ogólnej. W uzasadnieniu do pierwszej wersji projektu z 2005 r. wielokrotnie podkreślono, iż dotychczasowa koncepcja oddzielnego kodeksu rodzinnego jest rezultatem sowietyzacji porządku prawnego i jego atomizacji. Celem projektowanej regulacji jest więc zerwanie kontynuacji z komunistycznymi kodeksami cywilnymi z 1950 i 1964 r. i z ustawami o prawie rodzinnym z lat 1949 i 1963. Dąży się przy tym do tego, aby przyszły kodeks spełniał funkcje integracyjne w ramach systemu prawa cywilnego. Można zgodzić się z opinią, że powinien on zawierać całą materię prawa prywatnego, w tym prawo rodzinne – tak jak jest to uregulowane w krajach o podobnym poziomie rozwoju – ze szczególnym naciskiem na zachowanie jedności prawa prywatnego⁵². Inkorporowane prawo rodzinne powinno regulować prawny status małżeństwa i rodziny, małżeńskie stosunki majątkowe (w tym prawo do rodzinnego mieszkania) oraz zawierać normy przeciwko przemocy w rodzinie. Dobro dziecka powinno być jedną z zasad tego prawa, włącznie z prawem dziecka do poznania swoich rodziców biologicznych.

Proponowany układ księgi II kodeksu obejmuje: 1. Małżeństwo; 2. Pokrewieństwo; 3. Opieka i inne formy opieki nad dziećmi (art. 594–915). W pierwotnej wersji projektu zawarty był dodatkowo rozdział 4. o rejestrowanych związkach partnerskich, ale został on zeń w 2008 r. z powodów politycznych usunięty. Oficjanie nie podano powodów usunięcia tej części⁵³. Możemy domyślać się, że zwyciężyły poglądy o wartościach tradycyjnej rodziny, reprezentowane przez partię rządzącą. Uznano, że związki partnerskie nie zasługują na kodeksową regulację. Z drugiej strony nie należy zapominać o stanowisku wybitnego cywilisty i twórcy kodeksu profesora Eliáša, który twierdzi, iż usunięcie tej części prawa rodzinnego z kodeksu jest – z punktu widzenia systematyki prawa – poważnym błędem⁵⁴.

⁵¹ Zob. K. Eliáš, B. Havel, *Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích*, Plzeň 2009.

⁵² Kwestie teoretyczne systemu prawa cywilnego rozważa M. Zuklínová, *Budoucí občanský zákoník a rodinné právo*, [w:] *Několik malých zamyšlení de lege ferenda*, „Acta Universitatis Carolinae” Juridica 2003, nr 1–2, s. 141 i nast.

⁵³ K. Eliáš, B. Havel, *Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích*, Plzeň 2009, s. 306.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 18.

Kierunek rozwoju prawa rodzinnego w Republice Czeskiej w ramach nowego kodeksu cywilnego jest więc oczywisty: chodzi o europejskie, kontynentalne, cywilne rozumienie prawa rodzinnego, które obejmie prawo małżeńskie, w tym również małżeńskie prawo majątkowe, oparte na zasadzie pełnej autonomii prywatnej między małżonkami, prawo do mieszkania małżeńskiego i rodzinnego, i inne wiążące stosunki majątkowe, które w czasach totalitarnych były poważnie bagatelizowane⁵⁵. Z przyczyn legislacyjno-politycznych do projektu nowego kodeksu cywilnego w ostatniej chwili został włączony ślub kościelny jako alternatywa wobec ślubu cywilnego⁵⁶. To oznacza, że zostanie zachowana mieszana forma zawarcia małżeństwa, wprowadzona w 1992 r. Oprócz prawa małżeńskiego prawo rodzinne będzie regulować zwłaszcza *stosunki między rodzicami i dziećmi*, kwestie dotyczące statusu, władzę rodzicielską, kwestie dotyczące majątku, włącznie z alimentami i zarządem majątku dziecka. W końcu będą w nowym kodeksie cywilnym zawarte instytucje opieki nad małoletnimi i kurateli oraz rodzinnej opieki zastępczej.

⁵⁵ Por. K. Eliáš, M. Zuklínová, *Principy a východiska nového kodexu...*

⁵⁶ Według oficjalnego stanowiska, przywrócona fakultatywna forma zawarcia małżeństwa lepiej odpowiada potrzebom ochrony prawa do prywatności. Szerzej na ten temat: K. Eliáš, B. Havel, *Osnova občanského zákoníku. Osnova zákona o obchodních korporacích*, Plzeň 2009, s. 307.